

І. В. Дунаєв,

к.держ.упр., доцент кафедри
економічної політики ХарПІ НАДУ;

В. Ю. Бабаєв,

к.держ.упр., доц., докторант кафедри
економічної політики ХарПІ НАДУ, м. Харків

ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В КОНТЕКСТІ ВИБОРУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОЇ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Розкрито окремі економічні й політичні аспекти запровадження в Україні державної протекціоністської політики імпортозаміщення на етапі подолання наслідків економічної кризи. Запропоновано диференціацію міри застосування протекціонізму за галузями та регіонами.

Ключові слова: імпортозаміщення, державна економічна політика, модернізація виробництва, протекціонізм, інвестиції, тарифні обмеження.

Відомо, що політична стратегія імпортозаміщення є однією з форм торговельного протекціонізму, а її мета – сприяння розвитку місцевого виробництва в рамках обраних певним чином галузей, що задовольняють внутрішній попит на імпортовані в даний час товари. На перший погляд основні умови для цього в Україні є: ринок промислових товарів вже давно існує; країні легше надавати протекцію своєму внутрішньому ринку від іноземної конкуренції, ніж змушувати інші країни знижувати торговельні бар'єри проти їх промислового експорту; до вступу України у СОТ у травні 2008 р. окремі іноземні виробники були змушені відкривати «тарифні заводи» для подолання деяких тарифних бар'єрів.

Фінансовою основою такої політики виступають дешеві корпоративні позики за кордоном, великі митні збори на імпортні аналоги, а також високі податки і збори, одержувані від всіх інших секторів економіки.

Досвід країн, що розвиваються, свідчить, що тривала реалізація політики імпортозаміщення часто закінчувалася плачевно (докладніше – у [1; 3, с. 57; 6, с. 35–37]). Відібраним галузям зазвичай так і не вдавалося вивести імпортозамінні аналоги на стійкий конкурентний рівень з продукцією зарубіжного виробництва, а знекровлені високими податками сильні, зорієнтовані на експорт інші сектори

економіки втрачали свою конкурентоспроможність. Водночас зростав зовнішній і внутрішній борг, що, в кінцевому рахунку, приводило країни до важких економічних криз.

Будь-яке протекціоністське мито можна вважати інструментом реалізації торговельно-економічної політики імпортозаміщення або «імпортозамінної індустріалізації» [5, с. 102]. Тому реальний вибір полягає не в тому, робити ставку на стратегію імпортозаміщення чи не робити. Вона давно здійснюється в Україні з цілої низки напрямів.

З державно-управлінської точки зору імпортозаміщення – це, перш за все, економічний процес бажаного або небажаного витіснення імпорتنих товарів з вітчизняного ринку. Латиноамериканські чи африканські приклади такої політики не можна вважати єдиним змістовним наповненням терміну «імпортозаміщення» і на цій підставі відкидати спробу вивчення можливостей заміщення імпорتنих товарів на українському ринку продукцією вітчизняного виробництва і ролі держави в цьому процесі.

В останні роки проблеми формування сучасних засад державної політики імпортозаміщення на пострадянському просторі були у фокусі наукової уваги переважно російських (О. Беляєв, Т. Ісаченко, В. Клінов, О. Куряєв, О. Макєєва, М. Медведков, М. Нурєєв, Г. Чаплигіна, А. Шадрін та ін.), ніж українських (В. Власов, В. Гацько, Я. Жаліло, Ю. Макогон, В. Мовчан, С. Пазізіна, А. Сменковській, А. Яценко та ін.) вчених. На нашу думку, це прямо спричинено більш чітким політичним курсом РФ у бік системного заміщення імпорту своїми вітчизняними товарами і послугами. Однак ця проблематика на етапі подолання наслідків економічної кризи 2008–2011 рр. досі залишається важливою для України, особливо у зрізі питань щодо ролі і меж дій держави у цих процесах.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування можливості використання імпортозаміщення при вдосконаленні державної зовнішньоторговельної політики в Україні.

Як свідчить офіційна статистика, експорт України носить переважно сировинний характер, а імпорт в основному складається з готової продукції,

причому його зростання істотно випереджає зростання несировинного українського експорту. В цілому можна припустити, що надалі пасивна роль держави в цій сфері призведе до того, що деякі галузі економіки, які, з одного боку, є менш рентабельними, ніж первинна обробка та експорт сировини, але, з іншого боку, більш рентабельні, аніж аналогічне виробництво за кордоном, майже не будуть розвиватися в Україні у найближчі роки. Щоправда, вже через кілька років ні належним чином підготовлених кадрів, ні комплектуючих, ні інших факторів виробництва може не виявитися в Україні, і відповідні галузі втратять свою конкурентоспроможність навіть на внутрішньому ринку.

Це не означає, що держава повинна за рахунок власних коштів розвивати такого роду галузі. Але держава може надати організаційне та адміністративне сприяння бізнесу у розвитку тих видів діяльності, які будуть комерційно вигідні, особливо в зіставленні з прибутковістю аналогічних європейських чи російських виробництв. В даний час провідна роль бізнесу в цій взаємодії представляється безсумнівною. І той факт, що в цілому завершується розділ найбільш дохідних експортно-сировинних компаній між великими фінансово-промисловими групами (яскравий приклад – концентрація у «DF Group» п'яти великих хімічних заводів у 2010-2011 р.), дозволяє розраховувати на те, що решта бізнесу почне активно інвестувати в обробну промисловість, високі технології, сервісні види діяльності і, як наслідок, часткове імпортозаміщення.

Таким чином, роль держави в процесі імпортозаміщення - не визначати «пріоритетні» галузі, ризикуючи, у разі помилки, вкрай неефективно засвоїти бюджетні кошти. Мета – викликати у ділових кіл інтерес до диверсифікації діяльності, до виробництва в Україні нових або більш якісних, ніж раніше товарів, створити економічні умови і рівно-конкурентні з іншими країнами умови, створити зорієнтовану на експорт ринкову інфраструктуру, надати необхідну аналітичну інформацію, статистику. Ця робота поділяється на три рівні:

1. Перший рівень – «макроекономічний». У 2010-2011 рр. почастишали політичні заклики до бізнесу бути конкурентоспроможним, модернізувати виробництво і підвищувати якість продукції. Проте істотна різниця в

інвестиційному кліматі в різних країнах може нівелювати підприємницькі таланти українських бізнесменів (наприклад, далеко не завжди корисною є уніфікація податкових ставок для всіх галузей). Якщо інші країни субсидують своїх виробників у певних галузях, то і українська держава не повинна відвертатися від тих чи інших форм підтримки галузей, навіть якщо це призводить до різниці податкових ставок у різних секторах економіки. І ця диференціація не повинна обмежуватися тільки акцизами, митами і автоматичним відшкодуванням ПДВ (з 2011 р.). Також потенціал може критись і у відновленні інвестиційної пільги з податку на прибуток у разі реалізації будь-якого імпортозамінного проекту. Якщо ж якість податкового адміністрування не дозволяє проводити диференційовану податкову політику і вимагає уніфікації ставок, то доцільно продовжити курс на подальше зниження цих ставок.

До загальноекономічних заходів сприяння якісному імпортозаміщенню, поряд зі зниженням податків, можна також віднести стимулювання нарощування капіталізації банків через неоподаткування податком на прибуток тих сум, що спрямовуються на збільшення власного капіталу, та багато інших макроекономічних і фіскальних заходів.

2. Другий рівень – «галузевий» [4, с. 106-107]. Уряд, з огляду на нерівність умов економічної діяльності в певній конкретній галузі в Україні і, наприклад, в Росії, вводить комплекс заходів по виправленню ситуації. Підприємства відповідної галузі отримують антидемпінговий захист, субсидування частини відсоткових ставок за залученими кредитами. Більш широко починають використовуватися інвестиційні податкові кредити. До галузевих заходів можна віднести і реформу технічного регулювання, зняття надмірних адміністративних бар'єрів, що заважають розвиватися підприємствам, що займаються відповідним видом діяльності. Тут від держави потрібна дуже чітка оцінка несправедливих конкурентних переваг, які отримують іноземні виробники, що в нинішніх умовах зробити досить складно, однак навик такої роботи треба постійно вдосконалювати.

3. Третій рівень – «проектний». Уряд може визначити приблизний список

товарів, імпорту яких в Україні великий за обсягом і які можуть бути вироблені в нашій країні. За нашими попередніми оцінками, цей список може включити близько 50 % імпорту в Україну.

Кінцеві імпортери кожного конкретного найменування продукції, яка потрапила в такий рейтинг, можуть не тільки підписати протоколи про намір переорієнтуватися на закупівлі вітчизняної імпортозамінної аналогічної продукції у разі, якщо вона за якісними параметрами не поступається імпортованій, а й «...взяти участь у співфінансуванні будівництва відповідних імпортозамінних потужностей. Іншу частину фінансування можуть надати державні та міжнародні комерційні банки, а також іноземні виробники продукції, що імпортується (з огляду на загрозу втрати істотної частини місцевого ринку). Від держави вимагається організаційна і комунікаційна робота» [2, с. 30-31] з українськими імпортерами.

Також може знадобитися надання державної гарантії. Вважаємо, що український бізнес, особливо великий і середній, вже достатньо розвинений для того, щоб повертати в повному обсязі банківські кредити, що взяті під введення в дію імпортозамінних потужностей, і не доводити справи до гарантійних випадків. У зв'язку з цим фінансові ризики держави будуть мінімальні, а банки більш охоче будуть кредитувати, враховуючи надійний попит на продукцію, вироблену на імпортозамінних потужностях, а також гарантії учасників проекту і держави.

На нашу думку, державна економічна політика має бути спрямована на модернізацію виробництва для залучення інвестицій в економіку. Одна з важливих проблем української економіки – це її морально застарілі й фізично зношені виробничі фонди. Для їх модернізації необхідний інтенсивний потік інвестиційних ресурсів в матеріальні чинники виробництва. Важливо відзначити, що мова йде не стільки про величину фінансових інвестицій в акціонерний капітал або в погашення кредиторської заборгованості, а про цілком відчутні основні фонди, сировину, технології тощо. Фінанси принципово спрямовують або у виробництво споживчих товарів, або у створення виробничих фондів. Так, для фахівців-практиків зрозуміло, що якщо знос основних фондів у галузі перевищує

75-80 %, то це означає, що виробничу базу галузі потрібно багато в чому створювати заново. У багатьох українських галузях потребує модернізації майже кожна стадія виробництва. Головним джерелом коштів для технічного переозброєння можуть бути заощадження, які утворюються в результаті відмови від споживання частини отриманого доходу. Таким чином, модернізація економіки вимагає жорстких обмежень поточного споживання.

Після того, як у ХІХ ст. розпочався масштабний рух капіталу між країнами, історії відомі приклади швидкого створення сучасної промисловості (країни Південно-Східної Азії та Латинської Америки, Китай), де вона модернізувалася багато в чому завдяки іноземним інвестиціям.

Джерелом інвестицій можна вважати також відмову від протекціонізму в одних галузях і виважене його застосування в інших. Економічна теорія свідчить, що важливим наслідком протекціонізму є відволікання інвестицій від тих виробництв, де вони могли б зробити більше на витрачену одиницю капіталу та праці. У цілому, це робить населення країни біднішим, а не багатшим. На нашу думку, у багатьох випадках чинні протекціоністські мита для окремих галузей України мають саме такий вплив. Але, в той же час, вони «створюють свого роду резерв для різкого поліпшення ситуації з інвестиціями, підвищення темпів економічного зростання і боротьби з бідністю» [6, с. 40].

Як вважає О. Куряєв, одночасно «збільшувати рівними темпами купівельну спроможність населення та інвестиції неможливо» [6]. Умовна заміна поняття «інвестиції» на «заощадження» робить це очевидним. Але навіть в умовах немобільності капіталу і робочої сили (автаркія як крайній випадок) можна вивільнити і купівельну спроможність, і капітал, якщо почати інтенсивно торгувати з іншими країнами. Це призведе до розширення в кожній країні вже існуючих галузей, що мають порівняльні переваги, і згортання порівняно неефективних. Необхідність останнього, як правило, забувається. Але вихід з ринку неефективних виробництв – це така ж неодмінна умова економічного зростання, як і процвітання і розширення ефективних.

Усуваючи протекціоністське мито на певний товар, Україна може досягти

зниження ціни на ці імпортовані вироби, що дозволить споживачам економити свої кошти. Після зниження цін на ті ж гроші споживачі зможуть або купити більше даного товару, або стільки ж, скільки раніше, а заощаджену суму спрямувати на інші покупки чи заощадження. Капітал, який вивільниться за рахунок згортання неефективної галузі, може бути інвестований або в розширення експортної галузі (що дозволить оплатити збільшення імпорту), або у виробництво іншої затребуваної продукції для реалізації на внутрішньому ринку. Вивільнені працівники перейдуть в іншу підгалузь економіки, що розширюється, де їхня праця буде продуктивнішою, а заробітна плата – вищою. Більш ефективно використовуючи наявний капітал і підвищуючи продуктивність праці, ми отримуємо одночасне збільшення і купівельної спроможності, і інвестицій.

Серед вчених та політичних діячів популярною є думка про необхідність реалізації стратегії фритредерства як можливої альтернативи політики протекціонізму, і, зокрема, імпортозаміщенню. Для багатьох сучасних країн оптимальною є зовнішньоторговельна політика вільної торгівлі. Однак, судячи з того, як розвинені країни захищали свої внутрішні ринки у кризові 2009-2010 рр., і як розвиваються інші, альтернативні до СОТ торговельні союзи (наприклад, митний союз Росії, Білорусі і Казахстану з 2010 р.), очевидно, що поява в найближчому майбутньому великої системи вільної торгівлі нереальна. У цих умовах виникає питання: «Яка ж оптимальна стратегія для країни, якщо її торгові партнери проводять політику протекціонізму?»

Теорія міжнародної торгівлі класичної школи вказувала в цьому випадку на політику вільної торгівлі. «Сучасна економічна теорія із деякими застереженнями (не мають особливого практичного значення) також рекомендує політику односторонньої свободи торгівлі» [6, с. 46]. З цього приводу важливим є такий доказ цієї думки: вигода міжнародної торгівлі реалізується в імпорті, а не в експорті. З економічної точки зору, міжнародною торгівлею займаються не країни, а окремі люди (чи компанії). Мета будь-якого обміну, в тому числі і здійснюваного через кордон, полягає в тому, що людина отримує (купує), а не в тому, що віддає (продає). Обмін відбувається, коли вважається, що отримується

більше, ніж віддається. Людина працює, щоб споживати, а не навпаки. Відтак, на продаж погоджуються для того, щоб потім отримати (купити) інші блага, а це означає, що експортують для того, щоб імпортувати. З точки зору окремих торговців, метою є імпорт, а експорт – всього лише спосіб оплатити споживання. Свобода торгівлі означає свободу імпортувати, а не можливість експортувати, не кажучи вже про те, що неможливо тільки експортувати і нічого не імпортувати. Хоча історії відомі державні діячі, які вважали б це бажаним.

На даному етапі подолання наслідків економічної кризи промислова та торговельно-економічна політика імпортозаміщення в Україні має бути виваженою та обґрунтованою. Економічна теорія і історичний досвід свідчать, що активна політика широкого імпортозаміщення призводить до уповільнення темпів економічного зростання в державі і навіть до зниження рівня життя. Для окремих підгалузей (які створюють продукцію з високою доданою вартістю) та регіонів України, які мають безсумнівні відносні переваги, вона є важливим напрямком (на середньостроковому горизонті) у посиленні конкурентоспроможності місцевих підприємств. І цей напрям потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. *Белов Д.* Изменения экономических функций государства: опыт латиноамериканских стран / Д. Белов // *Мировая экономика и междунар. отношения.* – 1996. – № 6. – С. 121–129.
2. *Данилов-Данильян А.* Импортозамещение: процесс и политика / А. Данилов-Данильян / *Импортозамещающая политика и увеличение конкурентоспособности экономики России (материалы «круглого стола»)*, 12 мая 2004 г. – М. : ООО «Деловая Россия», 2004. – С. 27–31.
3. *Дунаев І. В.* Торговельна політика : навч. посіб. / І. В. Дунаєв, В. Ю. Бабаєв. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – 132 с.
4. *Дунаев И. В.* Разработка программ импортозамещения на этапе структурной модернизации экономики приграничной украинской области / И. В. Дунаев, А. М. Кирюхин // *Забезпечення сталого розвитку економіки на макро- та мікрорівнях : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 12-13 лютого 2011 р.* – Одеса : ГО «Центр економічних досліджень і розвитку», 2011. – С. 14–16.
5. *Жаліло Я. А.* Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні / Я. А. Жаліло, В. М. Гацько // *Стратегічна панорама.* – 2006. – № 1. – С. 102–111.
6. *Кураев А.* Импортозамещение или свобода торговли / А. Кураев / *Импортозамещающая политика и увеличение конкурентоспособности экономики России (материалы «круглого стола»)*, 12 мая 2004 г. – М. : ООО «Деловая Россия», 2004. – С. 32–48.

governmental foreign trade policy mechanisms of Ukraine.

The article examines some economic and political aspects to choose the alternatives for implementation governmental protective policy of import substitution in Ukraine on the stage of overcoming the consequences of 2008-2011 economic crisis. Conclusion about differentiation degree of protectionism implementation by industry and by region is given.

Key words: import substitution, state economic policy, modernization, protectionism, investments, tariff restrictions

Дунаев И. В., Бабаев В. Ю. Импортзамещение в контексте выбора механизмов государственной внешнеторговой политики Украины.

В статье раскрываются отдельные экономические и политические аспекты выбора альтернатив относительно внедрения в Украине государственной протекционистской политики импортзамещения на этапе преодоления последствий экономического кризиса. Предлагается дифференциация степени применения протекционизма по отраслям и регионам.

Ключевые слова: импортзамещение, государственная экономическая политика, модернизация производства, протекционизм, инвестиции, тарифные ограничения